

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра лісового та садово-паркового господарства

На правах рукопису

МЕЛЬНИК ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ

**ВЕДЕННЯ МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
У ФІЛІЇ «КІВЕРЦІВСЬКЕ ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО»
ДП «ЛІСИ УКРАЇНИ»**

Спеціальність: 205 «Лісове господарство»
Освітньо-професійна програма «Лісове господарство»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
**АНДРЕЄВА ВАЛЕНТИНА
ВІКТОРІВНА,**
кандидат сільськогосподарських наук,
доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № ____

Засідання кафедри лісового та
садово-паркового господарства

від 15.11. 2023 р.

Завідувач кафедри

доц. Андреева В.В. _____

Луцьк 2023

Мельник В. М. Ведення мисливського господарства у філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України». Луцьк, 2023. 53 с.

Анотація

Мисливське господарства України розвивається згідно з загальносвітовими тенденціями збалансованого природокористування, зовнішньополітичним напрямком держави та підписаними нею міжнародними угодами і конвенціями, що стосуються охорони навколишнього природного середовища, зокрема фауни. Проблеми реформування мисливського господарства та його розвитку стали нагальними у зв'язку з падінням чисельності основних мисливських видів тварин за останні п'ятнадцять років.

Нами було досліджено та проаналізовано ведення мисливського господарства у філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України» за 2020–2023 рр., зокрема було досліджено динаміку чисельності мисливських тварин, біотехнічні заходи, які проводяться на підприємстві та забезпечення охорони мисливських угідь.

У першому розділі наводяться загальні поняття щодо обліку та оцінки мисливських ресурсів, методів вивчення запасів кормів та кормової ємності лісових угідь, методи обліку чисельності мисливських тварин.

Другий розділ містить характеристику об'єкта дослідження, а також основні положення методики досліджень та природно-кліматичні умови регіону досліджень.

Третій розділ містить оцінку ведення мисливського господарства у філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України» та проведення біотехнічних заходів.

Робота виконана на 52сторінках друкованого тексту, містить 5 таблиць, проілюстрована 7 рисунками. Загальні висновки з проведених досліджень наведені в кінці роботи, перед списком використаної літератури (37 джерел).

Ключові слова: мисливське господарство, біотехнічні заходи.

Melnyk V. M. Management of hunting in branch of State Enterprise Forests of Ukraine «Kivertsivske lisove hospodarstvo». Lutsk, 2023. 53 p.

Summary

The hunting industry of Ukraine develops in accordance with the global trends of balanced nature management, the foreign policy direction of the state and the international agreements and conventions signed by it, relating to the protection of the natural environment, in particular fauna. The problems of reforming the hunting economy and its development have become urgent due to the decline in the number of the main hunting animal species over the past fifteen years.

We investigated and analysed the management of hunting in the Kivertsy Forestry affiliate of the State Enterprise "Forests of Ukraine" for 2020-2023, in particular, we investigated the dynamics of the number of hunting animals, biotechnical measures carried out at the enterprise and ensuring the protection of hunting grounds.

The first section presents the general concepts regarding accounting and assessment of hunting resources, methods of studying forage stocks and fodder capacity of forest lands, methods of accounting for the number of hunting animals.

The second section contains the characteristics of the research object, the natural conditions of its location, as well as the main provisions of the research methodology and climatic conditions of the region of research.

The third section contains an assessment of hunting management in the "Kivertsy Forestry" affiliate of the State Enterprise "Forests of Ukraine" and the implementation of biotechnical measures.

The fourth section includes Hunting expenses. At the fifth section we present safety and security requirements for forestry and exploratory work.

The diploma thesis is performed on 52 pages of printed text, contains 5 working tables, illustrated by 7 drawings. General conclusions from the conducted research are given at the end of the work, before the references (37 literary sources).

Keywords: hunting economy, biotechnical measures

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Огляд літературних джерел	7
Розділ 2. Матеріали та методи дослідження	26
2.1. Природно-кліматичні умови філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України»	26
2.2. Методика та умови проведення досліджень	29
Розділ 3. Результати дослідження та їх обговорення	30
Розділ 4. Витрати на ведення мисливського господарства	41
Розділ 5. Охорона праці	42
Висновки	48
Список використаних джерел	49
Додатки	57

ВСТУП

Мисливське господарства України розвивається згідно з загальносвітовими тенденціями збалансованого природокористування, зовнішньополітичним напрямком держави та підписаними нею міжнародними угодами і конвенціями, що стосуються охорони навколишнього природного середовища, зокрема фауни [10, 31, 33]. Проблеми реформування мисливського господарства та його розвитку стали нагальними у зв'язку з падінням чисельності основних мисливських видів тварин за останні п'ятнадцять років. Це пов'язано з неефективною структурою та методами ведення мисливського господарства в Україні, які не зовсім відповідають сучасним європейським принципам.

У мисливському господарстві України сьогодні існує ряд проблем, які негативно впливають на його діяльність і ефективність. Ці проблеми стосуються функціональності, інституційної організації та управління. Наприклад, виникають труднощі з користуванням мисливськими угіддями, охороною мисливських видів тварин, компетенцією мисливських органів та посадових осіб. Також важливо вирішувати питання щодо відшкодування збитків, завданих мисливськими тваринами, регулювання доступу мисливців до права полювання та боротьби з незаконним полюванням [2, 17].

Для вирішення цих проблем необхідно знайти шляхи удосконалення механізму регулювання мисливства в Україні та здійснити методологічний аналіз їх вивчення, узагальнення і впровадження найкращого досвіду з інших країн.

Мета роботи – оцінити ефективність ведення мисливського господарства у філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України». Завдання:

1. Оцінити динаміку поголів'я мисливських тварин у філії «Ківерцівське лісове господарство», зокрема копитних, хутрових звірів та пернатої дичини.
2. Вивчити ефективність біотехнічних заходів, що проводяться у Ківерцівському лісовому господарстві за останні три роки;

3. Дослідити можливості експлуатації за забезпечення охорони мисливських угідь у Ківерцівському лісовому господарстві.

Об'єкт дослідження: ефективність ведення мисливського господарства у філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України».

Предметом дослідження було поголів'я мисливських тварин, біотехнічні заходи та забезпечення охорони мисливських угідь Ківерцівського лісового господарства.

Новизна роботи полягає в отриманні результатів оцінки ефективності ведення мисливського господарства у філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України».

Практичне значення полягає в можливості використання і поширення результатів дослідження в діяльності підприємств, які цікавляться досвідом ведення мисливського господарства.

РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Хоча Європа все більше урбанізується, дичина, відвідувачі лісу ніколи не стикалися зі збитками, завданими цією великою та дикою природою, зокрема дикими кабани, оленями, козулями, сернами [35].

Незважаючи на поступову урбанізацію Європи, яка була характерна для всього ХХ століття, площа лісових насаджень збільшувалася. За даними FAO (Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН), сьогодні ліси займають 188 мільйонів гектарів, а їх площа за останні десять років збільшилася на 4,4%. Для теперішнього часу характерні зміни викликані діяльністю людини. Повністю змінився склад лісових насаджень, а сільськогосподарські культури (культурні степи) займають дві третини території. Демографічний розвиток великої дичини запаморочливий. За останні 25 років їх кількість зросла в середньому в п'ять разів. Але перше явище недостатньо пояснює друге. Є ще два чинники. Внаслідок порушення роботи великих тваринницьких ферм великі пасовища на узліссях зникли на користь оброблених земель, що є кращим кормовим забезпеченням. Другим фактором був тиск розуму – намагалися знищити в основному тварин, які вважалися конкурентами для землеробства. Розвиток, однак, призвів до уловів, що дозволило зберегти щільність поголів'я дичини і навіть збільшити поголів'я. У міру того, як полювання перетворилося з практичної діяльності на рекреаційну, прихильники мисливства відкрили нові прийоми кількісного господарства, такі як додаткове підгодовування, яке сприяє динамічному розвитку популяції.

Навіть лісове господарство не уникає логіки прибутковості. Єгері часто справедливо вважають велику дичину, а особливо оленів, тягарем для економічної прибутковості навколишнього середовища. Одночасно стурбованими є фермери. Розміри шкоди, завданої оленями та дикими кабанамі сільськогосподарським посівам, тим більші, чим більша схильність дичини до виходу з лісів, оскільки її турбує присутність відвідувачів. Спортивні заходи на свіжому повітрі. У цьому контексті дослідження балансу фауни та флори спонукають задуматися про те, чи не надто зростає популяція великої дичини.

Водночас мисливці звикли до великої кількості дичини, а відвідувачі-рекреанти спостерігали за численними видами дичини. Зустріч з гостем у лісі. Інший конфлікт, скоріше культурний, стосується складних взаємозв'язків між різними видами діяльності, що здійснюються в природі, сповнених екологічних парадоксів. Це зіткнення відвідувача і спостерігача природи з хижаком, мисливцем. Перший не розуміє мотивації другого, чия зброя становить потенційну небезпеку. Мисливець, у свою чергу, бачить відвідувача як зловмисника у світі, який, на його думку, завжди був його. Мисливці на велику дичину стали головними учасниками цих економічних, екологічних і культурних проблем, які є результатом різних точок зору цінностей. Складне становище мисливців. Сучасні зусилля мисливців для збільшення популяції та полювання на дичину, щоб переконатися, що майбутнє дичини відповідає інтересам відвідувачів, які часто не розуміють, що мисливець не тільки вбиває. З іншого боку, таке нове ставлення непокоїть фермерів і лісівників, які, виходячи з традицій, вважають мисливців хижаками, які охороняють природу від впливу дичини. Мисливські тварини через своє історичне поширення спричинили важку ситуацію для мисливців у сучасному суспільстві. Бо вони не такі, як про них думають їхні опоненти, і не роблять того, чого очікують від них їхні природні союзники. З точки зору збільшення шкоди оброблюваним землям і новопосадженим лісовим насадженням очікується, що кількісна допомога населенню великим мисливським тваринам може досягти своїх меж. З екологічної точки зору є несприятливі наслідки: перегодовування призводить до розселення дичини, а заходи з охорони оброблюваних земель (вольєри та огорожі) у більш широкому масштабі перешкоджають розвитку доріг і міст. Необхідно знайти баланс між фауною та флорою. Під тиском економічних та екологічних інтересів мисливці намагаються виправити ситуацію, використовуючи новий спосіб догляду за дичиною. При цьому слід враховувати баланс між фауною і флорою і не сприяти штучному перетворенню середовища.

Звичайно, можна сконцентрувати поголів'я великої дичини на дуже невеликій території, але в такому випадку ферми мало б відрізнялися від зоопарків, враховуючи, що мисливці змогли допомогти великій дичині

адаптуватися. У поточних умовах життя вони зараз стикаються з очікуваннями широкої громадськості, яка, серед іншого, обумовлює легітимність їхньої пристрасті за умови, що ці види будуть збережені в їх природному середовищі. Однак це очікування приховує беззаперечний парадокс, особливо в економічно-культурній системі, заснованій на концепції прогресу, яка постійно звужує межі дикої природи [36].

Якою ціною зберегти дикий характер природи. У зв'язку з цим характерне повернення великих тварин, таких як рись, ведмідь або вовк. Це легко виправдати в ім'я біорізноманіття, але в той же час це викликає напругу в сфері економічних інтересів (загроза стадам домашньої дичини). Спливає і пам'ять про давні страхи наших предків. Наявність дикої природи, а тим більше наявність великих ссавців, актуалізує проблему збереження природного середовища існування. Розведення великої дичини, невіддільне від полювання, сьогодні розкриває суперечності нашого світу, який намагається знайти баланс між розвитком і захистом навколишнього середовища.

Розведення великої дичини, невіддільне від полювання, сьогодні розкриває суперечності нашого світу, який намагається знайти баланс між розвитком і захистом навколишнього середовища. Наслідки заборони полювання бачимо в Швейцарії. Розведення великої дичини викликає додаткові суперечки. У 1974 р. полювання в кантоні Женева було заборонено всенародним голосуванням за участю 22,1% виборців. Природно-фауністичний союз, який ініціював референдум і який, серед іншого, мав підтримку Всесвітнього фонду дикої природи (WWF), радіє: «Вперше в світі люди відмовилися від свого права полювати завдяки любові до природи і тварин». Кантон переповнений дикими кабанями. Держава, якій доручено піклуватися про фауну, на підставі рішення женеців закликала до необхідності скласти план управління полюванням, призначений головним чином для регулювання стану диких кабанів. Популяція оленів також не перестає зростати. Пізніше мисливські патрулі, які працюють безперервно вдень і вночі, здатні продовжувати керувати ситуацією обмеження ваги впольованих тварин, яке використовується для обмеження відстрілу молодняка, який у випадку чорної дичини включає, наприклад, росомак.

Оскільки маса тіла може істотно відрізнятись в залежності від дати линьки, кількості їжі та соціального статусу, обмеження маси відстріленої тварини є лише орієнтовною величиною, а не обов'язковим критерієм для бездоганної оцінки. Важливо, щоб виловлені особини відповідали дозволеному віковому класу і не потрібно було базувати його на кордоні. Допуск у 5-10% має бути зрозумілим [37].

Шкода, завдана оброблюваним землям, у громадських парках і приватних садах, також адекватно зростає. У 2005 році ці збитки були оцінені майже в 89000 євро, і лише фермери отримали компенсацію. Виручки від продажу дичини громадським організаціям і кільком приватним особам у сумі близько 60 000 євро не вистачило для фінансування засобів захисту.

Ефективність приводів без стрільби відносна. Управління лісів, охорони природи та ландшафту вирішило боротися з цією проблемою, організувавши собачі бої, але без відстрілу, що лише перемістило проблему в інше місце. Забуваючи, що ми стикаємося з певною етичною проблемою, ми просимо власників собак тримати своїх собак на повідку та бути обережними в інтересах безпеки кожного. Важко уявити реакцію, коли вони бачать, як собаки женуться за кабаном серед білого дня. Тож сьогодні лісове господарство думає, як переселити тварин, щоб на них не довелося полювати. Виходу поки не знайдено, тому розглядаються інші шляхи. Вже відомо, якщо на початку року стадо кабанів налічує десять особин, то восени їх буде двадцять п'ять. Отже, на кінець року зі ста осіб залишається двісті п'ятдесят. Тому ми неминуче повинні розширити наші можливості і, якщо необхідно, розглянути можливість залучення зовнішніх співробітників. У Чехії орган державного управління полюванням надає повноваження обмежувати чисельність певного виду дичини через пошкодження. Користувач полювання є зобов'язаним на кожні 500 га площі полювання пропонувати цьому органу створення однієї мисливської охорони. Коли кабанів більше, ніж зазвичай, біля східного кордону Франції посилюється тупіт військових черевиків. Відомий мисливський письменник і талановитий художник-ілюстратор дикої природи Джозеф Обертур (1872-1956) підкреслив це повністю вигадане явище міграції диких кабанів. Він стверджував, що двома

місцями вторгнення є перевал Белфорт, де дичина збирається в лісі Хардт, і регіон Бельгії та Люксембургу, де вона зосереджена в Лотарингії. З покоління в покоління чорний звір надихав історії, в яких неймовірно чергувалося з незвичайним. Найдавніша з легенд є також одним із основних мисливських міфів, у якому полювання розглядається як людська діяльність, що сприяє впорядкуванню світу. Щоб покінчити з жахами, які творив жахливий кабан в околицях міста Калідон, з ним боролися чи не всі грецькі герої. Від найдавніших часів обробітку ґрунту до періоду інтенсивного землеробства та виробництва дикий кабан оточений міфом про тварину, яка прийшла з лісів, щоб спустошити оброблені землі. Щороку в Європі завдані збитки становлять кілька сотень мільйонів євро. І ознакою нашого часу, який підтверджує погану репутацію дикого кабана, є те, що атаки більше не спрямовані лише на сільськогосподарську продукцію, але навіть на дачні городи, поля для гольфу та огорожі приватних басейнів. А ще сім'ї диких кабанів спричиняють ДТП. Ці широко розголошені випадки зміцнюють символічний образ дикого кабана як тварини, яка вторгається в цивілізований світ. З цих причин дикі кабани завжди хвилювали мисливців більше, ніж будь-яка інша дичина. Їхня деструктивна поведінка, яка знищує результати людської праці, не подобається суспільству, яке тому серцем більше прихильне до оленів, косуль чи перелітних птахів. Завдяки кабанам загалом засуджена хижацька діяльність мисливців певною мірою виправдовується і виправдовується. Саме тому кабан, якого довго переслідують і тому турбують, здійснює далекі подорожі (до 100 км), забезпечуючи таким чином своє виживання. Однак стосунки між мисливцями та кабаном, які сприймаються як «шкідливі», значно розвиваються на користь полювання на цю все більш чисельну дичину. Полювання на кабанів починає переважати над полюванням на дрібну дичину, чисельність якої скорочується. З середини 1980-х років дикий кабан набув абсолютно особливого статусу. Для тих, хто займається іншою діяльністю, окрім полювання на природі, це стає більшим шкідником, ніж будь-коли. Але з мисливської точки зору він заслуговує особливого догляду [35].

Якщо на дичину полювати все частіше, її чисельність повинна зменшуватися. Але справжнім екологічним феноменом є не стільки це очевидне протиріччя, скільки трансформація соціальної структури тваринних зграй. Чорної дичини стає все більше, на неї дедалі частіше полюють, але її популяція все менше старіє. Теоретично кабан може прожити п'ятнадцять-двадцять років. Насправді сьогодні вів рідко живе більше п'яти-шести років. Використання зоологічної назви «свиня», яка часто використовується для позначення кабана, є немисливським, оскільки використання цього терміну зводить тварину, яка більш ніж будь-яка інша уособлює темну дикість, до рівня свійської тварини. Якщо ми не думаємо, що він малорухливий і перегодований, тоді це буде не дичина, а племінна тварина, і це не полювання, а забій [35].

З метою заселення дичини на певних територіях чи збільшення поточного стану популяції єгері проводять безвідповідальні експерименти та випускають у лісове середовище помісі кабана та домашньої свині. На відміну від свиноматок, свиноматки є поліестральними тваринами, що означає, що у них відбувається овуляція кілька разів на рік і тому вони набагато продуктивніші. Звідси походить припущення, що все частіше реєструється осінній метан (згідно з нормальним циклом він відбувається в березні-травні) спричинений генетичним забрудненням у результаті цього схрещування. Однак підвищення плодючості диких самок спричинило б популяційний вибух.

Також дика свиня відрізняється від домашньої своєю морфологією, кольором щетини та кількістю хромосом (каріотипом). Перша з них має 36 хромосом, друга 38. Схрещені особини, як правило, мають 36, 37 або 38 хромосом. Однак фізичні відмінності поступово зникають від покоління до покоління, тому немає жодних ознак того, що кабан має репродуктивні здібності, успадковані від свині. Розуміння зв'язку між віком і вагою призводить до виключення особин, важливих для збереження структури групи. Безплідна свиноматка, яка важить 110 кг, може носити більше ембріонів, ніж свиноматка, яка вдвічі менша. Не розмножуються лише дуже старі свиноматки, що також стало дуже рідкісним явищем, оскільки старіння популяції неможливе через те, як сьогодні здійснюється відстріл [3].

Збереження балансу популяції за віковою пірамідою та впливом на навколишнє середовище призводить до виваженого та постійного догляду за дичиною. Омолодження популяції і збільшення збитків є тісно пов'язаними і незадовільними явищами як з екологічної, так і з економічної точки зору. Гонитва за якомога багатшими вигодами вимагає неприродних втручань у середовище, до якого вони призводять. Таким чином міфічний кабан раптом стає звичайною дичиною, гідною оскверненого полювання. «Звір, який став звичайним і прирученим, який втратив здатність до втечі та боротьби. Тварину, яка дозволяє вбити собакам або проткнути списом, не захищаючись, уже не можна називати кабаном», – з жалем говорить Франсуа Маньєн, один із найкращих знавців цього виду дичини. «Мисливець повинен господарювати, збирати послід, направляти, а не розводити заради вбивства.» Якщо мисливець вирішує застосувати кількісний метод розведення, він позбавляє себе власного задоволення. Дичина, яка швидко розмножується і діє цілеспрямовано в пошуках їжі, швидко адаптується до нової обстановки. Не тільки фермери, які все більше стежать за рівнем урожайності, а й дачники та всі інші, хто будь-яким чином стикається з невдоволення проникненням стад на свою землю.

Зменшуючи чисельність дичини, мисливці відповідають на соціальні запити та підтверджують свою корисність. Підтримуючи вік своєї популяції, вони виконують роль справжнього хижака та доводять свою екологічну функцію. Завдяки якісному розведенню, менш комунікабельний і більш похливий кабан знову стає тим, ким він ніколи не переставав бути в людській пам'яті, страшною дикою твариною.

Дичина часто пересувається в пошуках їжі, легко долаючи десятки кілометрів і швидко поширюючись на нові території. У середині 20 ст. дикі кабани на чеських землях були на межі зникнення. Їх розводили лише в кількох областях і невелика кількість особин перейшла зі Словаччини до Моравії. Однак після Другої світової війни дичина на території Чеської Республіки швидко розмножилася, і в 1980-х роках щорічно полювали на понад 12000 тварин. На території Чехії зустрічається середньоєвропейський і карпатський підвид дикої свині [9, 30].

Сьогодні дикий кабан поширений по всій території, включаючи столицю Прагу. Тому умови і правила полювання на цю дичину істотно змінилися. Протягом багатьох років ми полюємо на поросят і кабанів цілий рік. Дикі кабани відіграють важливу роль в охороні та відновленні лісу і, навпаки, завдають значної шкоди сільському господарству. Про розум цих тварин свідчить той факт, що за короткий час вони навчилися шукати їжу поблизу людини, в тому числі перевертаючи сміттєві баки. Вони зазвичай полохливі, в природних умовах активні переважно вночі, вдень лежать в укритті. Однак умови, які змінилися, призвели до того, що кабани вже в сутінках виходять на поживу і перестають уникати людей, хоча крім поросят, не виявляють ніякої агресивності. Однак це не стосується зустрічей із собаками, які можуть завдати серйозних травм.

У людській пам'яті олень асоціюється з великими високогірними лісами. Однак споконвічне місце його появи – просторі степи. Через полювання та розвиток землеробства він був витіснений звідти в ліс, де знайшов притулок. Проте олені зберегли прихильність до відкритих просторів. Їх популяції процвітають у Східних Карпатах, у Польщі, Україні та Шотландії, де мало лісів, але трапляються нерегулярно майже по всій Європі [11].

Олені, які колись жили в горах, останнім часом оселилися і на приміських ділянках. Таким чином вони роблять прямо протилежне тому, що привело їх у минулому до лісів, де вони шукали спокою. Зараз вони шукають його в невеликих гаях, оточених полями і тихими гігантськими сільськогосподарськими площами. Тому важливо, щоб узлісся не були закриті, а тварини могли вільно залишати ліс. Однак сьогодні огорожі та електричні паркани не дозволяють вільно пересуватися цим великим трав'яним тваринам.

Сім європейських підвидів благородного оленя (*Cervus elaphus*). Піренеї утворюють кордон між підвидами *Elaphus hispanicus* і *Elaphus hippelaphus*. У Центральній Європі можна зустріти більший підвид *carpathicus*. На Сардинії збереглася популяція підвиду *corsicanus*, яка також була реінтродукована на Корсиці. Підвиди *elaphus elaphus* і *atlanticus* зустрічаються в Швеції та Норвегії. У Сполученому Королівстві є скотікус, роги якого дуже розгалужені. Нашу популяцію відносять до підвиду західного благородного оленя (*Cervus elaphus*

hippelaphus). Однак у минулому наші оригінальні олені були майже винищені, тому нинішня популяція є гібридним потомством кількох підвидів, які використовувалися для реінтродукції. Сучасне поширення благородного оленя в нашій країні переважно зосереджено в гірських прикордонних районах. Парк замку Шамбор є колискою одного з французьких підвидів оленів, але тільки тому, що слуга короля Людовика XV Морік Сажкі висадив у парку тварин, завезених із Німеччини. Потім подія повторилася в 1948 р., коли були додані шотландські та польські популяції. У Чехії поширений підвид японського оленя роду *Cervus*. Походить з Південно-Західної Азії та Японії, звідки кілька разів експортувався на різні континенти. Спочатку він жив лише в дикій природі в новому середовищі, але сьогодні його можна зустріти в багатьох місцях Європи та в дикій природі. Він увійшов до кількох гілок наприкінці 19 століття, після скасування гілки Манетін у середині 30-х років 20 століття. Сьогодні в Чеській Республіці існує два основних райони поширення цього оленя, а саме в Західній Богемії та в Північній Моравії. У Франції цей підвид зустрічається також зустрічається [37].

У той самий час варто відзначити, що створення високопродуктивних та стійких до хвороб лісів, постійне та відповідальне використання лісових ресурсів і ведення лісового господарства в гармонії з природою можливі тільки за умови глибокого аналізу умов росту лісу, детального вивчення ґрунтових і кліматичних характеристик навколишнього середовища та відповідних видів дерев, а також застосування відповідних технологій і методів створення та догляду за лісовими насадженнями. Тому при розробці класифікаційних схем лісів, спрямованих на теоретичний розвиток лісового господарства і його практичну реалізацію, необхідний екосистемний підхід, який передбачає поєднання живої та неживої природи.

Стан мисливського туризму в зарубіжних країнах є результатом взаємодії кількох факторів, таких як якість управління мисливським господарством, культурні традиції, історія, ставлення місцевих мисливців до відвідувачів, підходи урядів та органів охорони навколишнього середовища, а також виконання законодавства щодо використання ресурсів мисливських тварин та

інше. Отже, для розуміння ситуації з мисливським туризмом у будь-якій країні, важливо мати належне розуміння основних компонентів мисливського господарства цієї країни.

Незважаючи на це, нашим фахівцям зазвичай було обмежено знання про мисливське господарство інших країн, оскільки раніше вони мали обмежені можливості для безпосереднього ознайомлення з його станом в різних країнах. Однак збільшення обміну досвідом та співпраця між країнами можуть допомогти покращити розуміння мисливського туризму та його впливу на природу та місцеві спільноти.

В Україні, прийом іноземних мисливців переважно здійснюється в державних мисливських господарствах. Ці господарства володіють доброю матеріальною базою, високою чисельністю та щільністю населення мисливських об'єктів, а також мають добре налагоджений контроль за використанням мисливських тварин та забезпечують високий рівень організації мисливських турів. Вони включають колишні заповідно-мисливські та лісо-мисливські господарства. Розподіл лімітів для відстрілу мисливських тварин здійснюється централізовано з малим ступенем самостійності для господарюючих суб'єктів.

У 2019 році на Волині був проведений зимовий облік субпопуляції кавказько-біловезького зубра. Цей облік був здійснений спільно фахівцями управління екології та природних ресурсів облдержадміністрації, егерями господарств «Звірівське ЛМГ» та ТзОВ «Майдан Мисливський», а також за участю представників Ківерцівського національного природного парку «Цуманська пуща» та голови президії обласної ради Українського товариства охорони природи.

Загалом було зафіксовано 16 особин зубра на території мисливських угідь ДП «Звірівське ЛМГ» та ТзОВ «Майдан Мисливський», з них три були молодими особинами, а 13 – дорослими. За дані 2021 року, за допомогою маршрутного методу по зимовому сліду було виявлено 19 особин зубра.

Зубрів на Волині рахують щороку. Торік було виявлено 18 дорослих особин і одне теля. Ці тварини були завезені на територію області у 1965 році з

Біловезької пущі в рамках програми з реакліматизації, що діяла на той час. Стадо досягло свого максимуму з 200 до 220 особин на початку 1990-х років.

Протягом останніх 30 років поголів'я цього червонокнижного звіра скоротилося більш як удесятеро. На жаль, така тенденція є характерною і для інших регіонів України.

В Литві, Латвії та Естонії ведення мисливського господарства, особливо на копитних тваринах, завжди було високим. Ці країни були відомі своєю активною полюванням на європейську косулю, лося, благородного оленя та кабана. Сьогодні, сфера організації мисливського туризму в цьому регіоні залишається домінуючою, переважно державною. У Латвії та Естонії такими структурами є мисливсько-лісове господарство, в Литві – Міністерство охорони природи. Пізніше в Литві з'явилися приватні туристичні організації, такі як Felis, Hubertus Baltic Ltd та інші. Розвиток трофейного полювання сприяла добре розвинена інфраструктура, включаючи дороги та комфортабельні мисливські бази, а також високий рівень кваліфікації організаторів та егерів, що забезпечують порядне обслуговування.

Ці країни приваблюють мисливців не тільки великою кількістю мисливських тварин, але й зручним розташуванням для автотранспорту, оскільки вони знаходяться досить близько одна до одної. Також сприяє притяганню клієнтів історичне співвідношення. Сприяє поїздкам мисливців до них безвізовий в'їзд громадян, спрощена процедура ввезення мисливської зброї.

Зазначимо, що Чехія та Словаччина, Угорщина, Болгарія, Сербія і, в меншій мірі, Польща, завжди активно розвивали трофейне мисливство та сприяли прийому іноземних мисливців як засобу для збільшення економічної ефективності мисливського господарства та залучення валютних коштів. Вони впровадили сприятливі умови для іноземних мисливців, визначили систему оцінки трофеїв та їх вартості, враховуючи якість та характеристики здобутку.

Зусилля працівників мисливських господарств у Чехії, Словаччині, Угорщині, Болгарії, Сербії та Польщі спрямовані на вирощування трофейних тварин, і за цією метою використовуються відповідні технології для інтенсивного розвитку дичини. З розвитком демократичних процесів у цих

країнах значно збільшився потік мисливців із сусідніх держав, що негативно позначилося на стані чисельності мисливських тварин. Наприклад, в Польщі прес полювання з боку іноземних мисливців став настільки великий, що якість трофеїв знизилася. Такі самі та інші причини призвели до падіння рівня ведення мисливського господарства у Болгарії та Словаччині.

Однак останні два роки відзначаються поступовим відновленням мисливського господарства в цих країнах. Більшість з них має національні туристичні мисливські організації, такі як «Татралів», «Словакіялів», «Зелений Дуб», «Сокіл» та інші. Також національні спілки мисливців займаються прийомом іноземних мисливців у господарствах, але також з'явилися філії компаній із-за кордону, наприклад, австрійських, німецьких, турецьких та інших. Деякі мисливці з цих країн також користуються послугами зарубіжних компаній.

Мисливське господарство в Скандинавських країнах має свої особливості, особливо в Норвегії та північних районах Фінляндії, де висока щільність населення дичини поєднується з суворим законодавством у сфері охорони навколишнього середовища.

У Данії практично 97% мисливських угідь належать приватним власникам. Всі видобуті тварини належать власникам угідь. Тут система державного ліцензування відстрілу дичини відсутня, і відстріл використовується інтенсивно. У зв'язку з цим, середній вік козулі становить близько 1,5 року, а особини віком від 3 років є рідкістю.

Основним регулюванням відстрілу дичини є зміни термінів полювання. Додатково варто зазначити, що полювання дозволяється тільки після сходу сонця та до заходу сонця, що дозволяє забезпечити безпечність та дотримання правил полювання [21, 24].

Загалом, мисливське господарство в Скандинавських країнах має добре збалансований підхід до контролю за чисельністю тварин, забезпечуючи збереження дикої природи та здорових популяцій дичини. Ввезення дериватів тварин, що знаходяться у списку CITES, в ці країни є більш ліберальним, ніж у країнах Європейського союзу. Також ввезення та вивезення мисливської зброї здійснюється без потреби отримання спеціального дозволу.

В Швеції та Норвегії до ліцензованих видів мисливської діяльності відносяться лось, північний олень, ведмідь та рись. Кожен мисливець, який бажає полювати на ці види, повинен мати мисливську ліцензію, аналогічну мисливському квитку в інших країнах. Для володіння кожною зброєю мисливці повинні сплатити 10 доларів на рік, але можуть оплатити цей податок заздалегідь за 10 років наперед, що становить 100 доларів. Особливістю є те, що в Швеції та Норвегії заборонено ізолювати мисливські ділянки огорожами або дротяними загородами. Власники земель мають право відмовити в оренді земель для проведення полювання. У вищезазначених країнах мисливців, які виїжджають за кордон, виявляється не так багато. Однак, у більшості цих країн організується полювання для іноземних громадян за відносно невисоку ціну. Наприклад, в Швеції популярні спільні полювання з місцевими мисливцями на лося. Також існує датська мисливська фірма «Діана» з філіями в Німеччині, Норвегії та по всьому світу. В інших країнах, таких як Фінляндія та Норвегія, також є невеликі агенції, які пропонують організацію полювань, але вони можуть не мати такої широкої популярності.

Мисливське господарство в Англії відрізняється від багатьох інших країн Європи у своїх підходах до розведення та використання дичини, організації мисливців та права полювання. Особливістю є те, що держава не бере безпосередньо участі у веденні мисливського господарства, а уряд лише встановлює терміни полювання. Землевласники мають право розводити будь-яку дичину на своїх угіддях, і цим займаються геймкіпери, які відповідають за розведення та догляд за дичиною. Щільність населення мисливських тварин в Англії дуже велика, але трофейні якості зазвичай не настільки високі, як у деяких інших країнах.

Приватні угіддя можна обгороджувати, але це рідко здійснюється через громадську думку, яка проти такого підходу. Полювання в Англії розглядається виключно як спорт, але завдяки великій чисельності дичини, розвиненій інфраструктурі та високому рівню обслуговування, воно має важливе економічне значення. Мисливці добровільно об'єднуються у спортивні або стрілецькі клуби, що допомагає забезпечити організованість та взаємодію серед

мисливців. Загалом, мисливство в Англії має свої особливості, які відображаються в підходах до ліцензування, догляду за дичиною та сприйнятті полювання як спортивної діяльності.

Полювання в Англії переважно здійснюється на приватних землях за високу плату, включаючи послуги геймкіперів та організацію полювань. Мисливці повинні купувати річну державну ліцензію, але їх наявність може бути проблемою, оскільки їх продаж здійснюється в обмежених місцях, і їх велика кількість нерідко не забезпечує потреби мисливців. Також варто відзначити, що Англія є популярним місцем для мисливського туризму, і вона залучає багато мисливців з континенту. Такі компанії, як «Голланд & Голланд», пропонують організацію мисливських турів для іноземних мисливців, що підсилює розвиток внутрішнього мисливського туризму. Оскільки мисливство в Англії має важливе економічне значення, підтримка спортивних та стрілецьких клубів допомагає забезпечити організованість та співпрацю серед мисливців, що сприяє розвитку мисливського туризму в країні.

Мисливське господарство в Австрії та Німеччині має наступні особливості. В Англії, мисливське господарство відрізняється від підходів інших європейських країн щодо розведення та використання дичини, організації мисливців та права на полювання. Основна роль у мисливстві належить приватним землям, які здаються в оренду мисливським групам. Власники земель не мають права відмовити в оренді, за винятком випадків, коли їх земля обгороджена або володіється більш ніж 100 га. Учасники мисливських груп спільно займаються організацією та контролем за полюванням на своїх орендованих територіях. Мисливське господарство має велике значення в економіці Англії, оскільки приваблює багато мисливців з інших країн. Для участі в полюванні, мисливці повинні придбати річну державну ліцензію, але вона не завжди доступна через обмежену кількість. Учасники мисливських груп можуть купувати видобуте м'ясо, але частіше воно продаватиметься дилерам. Отримані кошти використовуються на оплату оренди мисливських угідь та збереження дичини. Мисливський туризм є популярним у Англії, тому там розвинулися внутрішні та виїзні мисливські тури, що створює значний економічний вплив.

Різноманітні туристичні компанії, такі як «Хубертус», «Кетнер», «Вестфалія», «Містраль», «Вайер» та інші, пропонують різні мисливські тури, які приваблюють клієнтів з різних країн.

Іспанія відрізняється від інших європейських країн у багатьох аспектах організації мисливського туризму. Перш за все, вона має своєрідну тваринницьку різноманітність, що впливає на об'єкти полювання. Крім традиційних європейських видів, таких як благородний олень, лань, муфлон та козуля, в Іспанії можна знайти чотири підвиди гірських козлів, які дуже схожі на кавказьких та дагестанських турів сарн, а також гірську куріпку серед пернатої дичини.

Особливим елементом мисливського туризму в Іспанії є щорічне колективне полювання, відоме як «Монтерея». Це дводенне подія, яка проводиться в різних районах країни. У такій Монтереї беруть участь від 25 до 65 мисливців, аж до 400 єгерів та місцевих жителів, а також до 800-1000 мисливських собак. Основними об'єктами полювання є благородний олень та кабан, іноді лань. Кожен мисливець, який бере участь в Монтереї, має право самостійно вибирати дичину - відстрілювати або пропускати, отримувати трофеї або залишатися без них. Важливою частиною цієї традиції є можливість вибору, яка приваблює деяку частину клієнтів, адже це схоже на старовинне королівське полювання середньовіччя. Тур включає п'ять оленів та необмежену кількість кабанів, але за додатковий відстріл понад п'ять тварин стягується додаткова плата.

Загалом, організація мисливського туризму в Іспанії пропонує унікальні можливості для мисливців, які шукають новий досвід та цікаві враження у специфічному іспанському ландшафті та тваринному світі.

В Іспанії для ввезення мисливської зброї потрібен спеціальний дозвіл, а також нотаріально засвідчена та підтверджена посольством Іспанії копія мисливського квитка та дозволу на носіння мисливської зброї. Полювання здійснюється як на приватних, так і на державних угіддях, проте найкращі трофейні тварини частіше знаходяться на державних землях.

Серед відомих мисливських фірм в Іспанії варто відзначити «Еспаказа», «Козатур» та «Прохант», які добре зарекомендували себе в цій галузі. Крім того, в країні також працюють фірми з інших західноєвропейських країн. Іспанія є привабливим напрямком для європейських та американських мисливців завдяки своїй унікальній природі та тваринному світу. У порівнянні з Іспанією, Португалія стала повчальним прикладом у відношенні мисливського господарства. Після революції "червоних гвоздик" у північній половині держави було ослаблено державний контроль за порядком використання мисливських тварин, і ця територія перейшла на угіддя загального користування. Однак, такий експеримент призвів до різкого зменшення чисельності мисливських тварин протягом п'яти років. У той же час, південна половина країни, де збережено колишній порядок, продовжувала практикувати приватні та колективні мисливські господарства, що дозволило зберегти стабільне поголів'я дичини.

Таким чином, історія мисливського господарства в Іспанії та Португалії нагадує про важливість розумного державного контролю та врахування попереднього досвіду для збереження чисельності мисливських тварин і забезпечення сталого розвитку галузі.

Аргентина має особливості у своєму мисливському господарстві, де більшість полювань (97%) здійснюється на приватних територіях. Ліцензії на полювання на рідкісні види виділяються у невеликій кількості для національних парків. Значну кількість мисливців приваблює можливість полювання на птицю, зокрема голубів та качок (близько 5 тис. мисливців на рік), а також на великі види (близько 1 тис. мисливців).

Аргентина славиться багатством екзотичних видів, які були завезені в країну в минулому столітті. Зараз введення нових видів суворо заборонено, проте переселення раніше акліматизованих видів на нові території дозволяється. Відношення до цих екзотичних та аборигенних видів різне.

Полювання на місцеві види суворо ліцензовано, і дозволи на відстріл виділяються провінційним департаментом полювання, який підпорядковується центральному департаменту. До ліцензованих видів належать 4 види оленів, 3 види пекарі, пума та ягуар, буйвол та інші американські види. Вартість ліцензій

на полювання на ці види становить від 100 до 150 доларів США, а збір з ліцензій надходить до бюджету провінційного департаменту полювання.

Провінційний департамент полювання також встановлює терміни полювання та кількість тварин одного виду, яка дозволяється відстрілювати на одного мисливця. Наприклад, для пуми це обмеження становить всього дві тварини на мисливський сезон, але деякі мисливці можуть отримати дозволи з сусідніх провінцій, обійшовши це обмеження.

Загалом, мисливство в Аргентині має свої особливості, включаючи обмежені ліцензії на деякі рідкісні види, акцент на приватні території, контроль над переселенням екзотичних видів та різні обмеження на відстріл тварин одного виду. В Аргентині полювання на «екзотичні» види майже необмежене і може проводитись протягом усього року. Право управління популяціями цих видів належить повністю власникам землі, які можуть самостійно контролювати чисельність тварин на своїх територіях. М'ясо і шкіри здобутих тварин перебувають у власності власника землі, і він вільно розпоряджається ними. Для іноземних або місцевих мисливців, що проводять полювання, власник угідь може встановити певну плату за трофеї, включаючи вартість ліцензій на полювання на аборигенних видів.

Одним із цікавих досвідів Аргентини є організація полювання на ягуара - рідкісного виду, що охороняється. Таке полювання відбувається не з вогнепальною зброєю, а з використанням патронів, які тимчасово паралізують тварину. Після знерухомлення ягуара, мисливець має декілька хвилин для зроблення вимірів та фотографування з трофеєм, а також для закріплення на ньому радіопередавача. Вартість радіопередавача не входить у вартість полювання, але дозволяє здійснювати дослідження та відстежувати пересування тварини.

Такий досвід може бути використаний для організації полювання на рідкісних видів інших країн, таких як білий носоріг у ПАР. Відповідне полювання може привернути увагу мисливців та залучити додаткові кошти на наукові дослідження і охоронні заходи, що допоможе зберегти ці цінні види.

Штат Аляска займає особливе місце в США, оскільки полювання на більшість видів тварин тут не потребує ліцензій. Терміни полювання, що встановлюються департаментом риби та дичини, зазвичай не дуже тривалі. Під час мисливського сезону мисливець може видобути будь-яку кількість тварин, включаючи гризлі та чорного ведмедя, північного та чорнохвостого оленя, а також барана Далла. У США в різних штатах ситуація з ліцензуванням полювання може відрізнятись. У деяких штатах, за винятком полювання на кабана, більшість видів тварин підлягають ліцензуванню. Наприклад, у Каліфорнії десять років тому було обмеження на кількість кабанів, але вже з 1998 року полювання на них дозволяється без обмежень. Майже кожен штат має власні мисливські закони та правила. Полювання для іноземців проводиться як на приватних, так і на федеральних землях. Для організації полювання для іноземних або місцевих мисливців, необхідно мати ліцензію, яка є ліцензією на підприємництво в конкретному штаті. Для цього не обов'язково створювати офіційну фірму. У США та Канаді дуже багато аутфітерів, які пропонують послуги з полювання та риболовлі, переважно для громадян США, на своїх або орендованих угіддях. Полювання на цих територіях надається за допомогою аутфітерських ліцензій.

Так, для громадян, які прибувають до США зі зброєю з метою полювання, не потрібне спеціальне дозвіл. Зброю потрібно лише зареєструвати на митниці. Однак, останнім часом у зв'язку з терористичними актами, може спостерігатись посилення режиму ввезення зброї іноземними громадянами.

У Канаді та США полювання регулюється адміністрацією кожного штату (в Канаді - провінції) самостійно.

Багато власників земель не займаються організацією полювання, а здають їх в оренду аутфітерам – спеціальним компаніям, які пропонують послуги полювання та риболовлі. Такі компанії мають відповідні ліцензії та дозволи для проведення таких активностей на орендованих територіях.

Для громадян може бути доступна можливість купівлі мисливських угідь (земель) у власність, що дозволяє їм володіти територією для власного полювання та риболовлі [6].

Ведення мисливського господарства в Україні відображено у працях Бондаренка В. Д. [1-3], Делегана І. В., Делегана І. І. [8, 9, 10], Лебедевої Н. І. [14, 15, 16], Хоєцького П. Б. [30] та ін науковців. Можемо зазначити, що мисливське господарство, окрім полювання, займається вивченням чисельності диких тварин [5], також невід'ємною частиною є проведення біотехнічних заходів [1].

На сьогодні в державі відсутні визначені правила щодо обліку мисливської фауни. Навіть у Настанові з упорядкування мисливських угідь [18], відсутній розділ, який би регулював методи обліку мисливських тварин. Накази обласних управлінь лісового і мисливського господарства стосовно методів обліку мисливських звірів є рекомендаційного характеру.. Щодо копитних (лося, оленя, сарни) можна забезпечити певну точність [22], але для хутрових звірів жоден з методів обліку не може гарантувати аналогічної точності, що створює багато неточностей [4, 26, 29]. Крім того, встановлено, що на чисельність тварин, окрім кормової бази, чисельності хижаків та ін., значний вплив мають кліматичні чинники [29].

В Україні ведення мисливського господарства регулюється законами та нормативно-правовими актами. Основні законодавчі акти, які стосуються мисливського господарства: Закон України «Про мисливство та полювання»: цей закон визначає правила та обмеження, пов'язані з веденням мисливської діяльності, включаючи визначення видів тварин, які можна полювати, терміни полювання та вимоги до мисливської етики [12], Лісовий кодекс України: Лісовий кодекс встановлює правила використання лісових ресурсів, включаючи ті, що стосуються мисливського господарства. Закон України «Про природно-заповідний фонд»: він визначає правовий статус та режими використання територій природно-заповідного фонду, де може бути обмежена або заборонена мисливська діяльність, Закон України «Про тваринний світ» [13], інші нормативно-правові акти. Ці закони спрямовані на забезпечення екологічності та відповідального ведення мисливської діяльності в Україні.

РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Природно-кліматичні умови філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України»

Ківерцівський район розташований в південно-східній частині Волинської області. Рельєф переважно рівнинний. Понад 70% його території лежить в межах Поліської низовини. А південна частина – на хвилястому Волинському плато.

Клімат Ківерцівського району помірно-континентальний: зима м'яка з нестійкими морозами; літо тепле, нежарке, весна і осінь – затяжні із значними опадами. Річні суми опадів складають 550-650 мм. Найбільше їх випадає в червні, липні і серпні (до 80-90 мм в місяць). В середньому за рік буває 112 вологих днів(більше 80 %), 93 з них припадає на холодне півріччя. Кількість сухих днів незначна – менше 30 %.

Область отримує 92,7 ккал/см кв. сумарної сонячної радіації в рік. Пряма сонячна радіація знижується в результаті високої хмарності і становить 40 % від сумарної.

Річний хід атмосферного тиску зумовлений сильним вихолоджуванням земної поверхні зимою і нагріванням влітку. Найбільше значення місячного тиску спостерігається взимку, найменше – влітку. В зимові місяці амплітуда коливань тиску – 19-26 гПа, літом –8-9 гПа. [25].

Згідно лісорослинного районування, досліджувана ділянка знаходиться на території Ківерцівського лісгоспу і відноситься до зони змішаних лісів Волинського Полісся.

Клімат характеризується відносно високою вологістю повітря, незначним коливанням температур, помірно-теплим вологим літом, порівняно стійким сніговим покривом зимою і високою загальною кількісно опадів.

Коротка характеристика кліматичних умов Ківерцівського лісгоспу наведена в табл. 2.1.

Із кліматичних факторів, що негативно впливають на ріст і розвиток лісових насаджень необхідно відмітити появу пізніх весняних і ранніх осінніх заморозків. Засушливі роки з випаданням опадів до 350 мм зустрічаються рідко – один раз на 15-20 років.

Територія лісгоспу за характером рельєфу представляє в основному слабо-горбисту рівнину з добре вираженими елементами мезорельєфу у вигляді різних за розмірами понижень та підвищень, які чергуються одне за одним.

Місцями ця одноманітність порушується середньо бугристими пісками, інколи солового походження. Невисокі округлі пагорби з пологими схилами перемежуються з широкими заболоченими западинами, для яких є характерним органогенний тип рельєфу, представлений численними торфовищами.

Згідно даних ґрунтово-лісотипологічного обстежень, проведеного в 1992 році Комплексною експедицією, в лісгоспі найбільше розповсюдження мають дерново-підзолисті ґрунти різних ступенів опідзоленості і оглеєності, піщані і супіщані за механічним складом. Ступінь опідзоленості ґрунтів обумовлюється, головним чином, умовами рельєфу і гідрологічним режимом.

Таблиця 2.1

Кліматичні показники

Найменування показників	Одиниці вимірювання	Значення	Дата
1	2	3	4
1. Температура повітря:			
- середньорічна	градус	+6,9	
- абсолютна максимальна	градус	+38,0	
- абсолютна мінімальна	градус	- 36,0	
2. Кількість опадів на рік	мм	619	
3. Тривалість вегетаційного періоду	днів	195 – 205	
4. Пізні весняні заморозки			20.05
5. Перші осінні заморозки			16.09
6. середня дата замерзання рік			01.12
7. Середня дата початку паводку			15.03
8. Сніговий покрив:			
- товщина	см	30	
- час появи			28.12
- час сходження в лісі			18.03
9. Глибина промерзання ґрунту	см	54	
10. Напрямок панівних вітрів за сезонами:			

1	2	3	4
- зима	румб	ПнЗ	
- весна	румб	ПдЗ	
- літо	румб	ПнЗ	
- осінь	румб	ПдС	
11. Середня швидкість панівних вітрів за сезонами:			
- зима	м/сек	4,4	
- весна	м/сек	5,5	
- літо	м/сек	6,0	
- осінь	м/сек	4,9	
12. Відносна вологість повітря			
- зима	%	76	
- весна	%	85	
- літо	%	57	
- осінь	%	89	

В Звірівському, Муравищанському, Ківецівському, Рожищенському лісництвах розвинені торф'яно-болотні ґрунти, а на вододільних просторах між ними дерново-середньопідзолисті різновиди. Вони здатні краще утримувати вологу. Тип болотних ґрунтів займає площу (10,85%), шар торфу в них коливається від 0,3 до 0,5 м. Торф'яники займають незначну площу (2,55%) і мають шар торфу 0,6-2,0 м. На торф'яниках зростають, в основному, березові насадження низьких бонітетів.

Ярів в районі розташування лісгоспу немає. Ерозійні процеси розвинені слабо, що обумовлюється рівнинністю рельєфу і порівняно великою лісистістю місцевості (49%).

Територія лісгоспу розташована в основному у басейні ріки Стир (табл. 2.2).

Захисні ліси (ліси уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ, та ін.) виділені тільки уздовж річки Стохід (400 м). Уздовж річок Стир, Конопелька та Лютиця в межах лісогосподарської частини лісів зеленої зони виділені особливо захисні лісові ділянки (150) м.

Характеристика рік та водоймищ

Найменування рік та водоймищ	Куди впадає ріка	Загальна протяжність, км; площа водозбору, га	Ширина лісових смуг вздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ, м	
			згідно нормативів	фактична
р. Стохід	р. Прип'ять	188	400	400
р. Стир	р. Прип'ять	483	500	500
р. Конопелька	р. Стир	48	150	150
р. Лютиця	р. Стир	18	150	150

За ступенем вологості більша частина ґрунтів відноситься до категорії вологих. На долю лісових ділянок з надмірним зволоженням приходиться 15% площі, вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок. Болота займають площу 783,2 га [25].

2.2. Методика та умови проведення досліджень

Нами було досліджено та проаналізовано ведення мисливського господарства у філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України» за 2020–2022 рр., зокрема було досліджено динаміку чисельності мисливських тварин, біотехнічні заходи, які проводяться на підприємстві та забезпечення охорони мисливських угідь.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Площа мисливських угідь, наданих у користування становить 8721 га, в тому числі лісові угіддя становлять 7721 га. Загальна кількість тварин у 2020 р. становила копитних –124, хутрових звірів – 265, пернатої дичини – 178 особин (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Кількість мисливських тварин у 2020 р.

№ з/п	Назва	Загальна кількість
	Копитні тварини	124
1.	Зубр	-
2.	Лось	3
3.	Олень благородний	-
4.	Олень плямистий	30
5.	Лань	-
6.	Козуля	52
7.	Кабан	39
	Хутрові звірі	265
8.	Заєць-русак	50
9.	Білка	100
10.	Бобер	69
11.	Лисиця	8
12.	Борсук	16
13.	Куниця лісова	22
	Перната дичина	178
14.	Голуби	32
15.	У тому числі припутень (вахир)	32
16.	Сіра куріпка	55
17.	Рябчик	31
18.	Качки	60
19.	в тому числі крижень	60

Штучне розведення диких тварин у 2020 р. не здійснювалось.

Загальна кількість тварин у 2021 р. становила копитних –105, хутрових звірів – 265, пернатої дичини – 178 особин (табл. 3.2). Штучне розведення диких тварин у 2021 р. не здійснювалось.

Кількість мисливських тварин у 2021 р.

№ з/п	Назва	Загальна кількість
	Копитні тварини	105
1.	Зубр	-
2.	Лось	3
3.	Олень благородний	-
4.	Олень плямистий	30
5.	Лань	-
6.	Козуля	45
7.	Кабан	28
	Хутрові звірі	265
8.	Заєць-русак	41
9.	Білка	68
10.	Бобер	45
11.	Лисиця	8
12.	Борсук	16
13.	Куниця лісова	15
	Перната дичина	178
14.	Голуби	32
15.	У тому числі припутень (вяхир)	32
16.	Сіра куріпка	55
17.	Рябчик	31
18.	Качки	60
19.	в тому числі крижень	60

У 2020–2022 рр. у Ківерцівському господарстві працює один мисливствознавець.

Загальна кількість тварин у 2022 р. становила копитних – 823, хутрових звірів – 1083, пернатої дичини – 2162 особини (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Кількість мисливських тварин у 2022 р.

№ з/п	Назва виду мисливських тварин	Кількість мисливських тварин
	Копитні тварини	823
1.	Зубр	4
2.	Лось	9
3.	Олень благородний	27
4.	Олень плямистий	248
5.	Козуля	373
6.	Кабан	162

	Хутрові звірі	1083
7.	Заєць-русак	520
8.	Білка	283
9.	Ондатра	16
10.	Бобер	45
11.	Лисиця	65
12.	Єнотовидний собака	28
13.	Борсук	36
14.	Видра	11
15.	Куниця лісова	62
16.	Горностаї	17
	Перната дичина	2162
17.	Гуси	3
18.	Кулики	351
19.	Голуби	321
20.	Фазан	325
21.	Сіра куріпка	279
22.	Перепілка	68
23.	Рябчик	168
24.	Качки	545
25.	Лебідь	6
26.	Курочка водяна	96

У 2022 р. у природне середовище було випущено 52 кабани та 108 фазанів (табл.3.4).

Таблиця 3.4

Розведення мисливських тварин у розплідниках у 2022 р.

№ з/п	Кількість мисливських тварин у розплідниках	Кількість тварин, випущених у природне середовище
	Копитні тварини (кабан)	
1.	56	52
2.	Перната дичина (фазан)	
3.	48	108

Як бачимо з рис. 3.1., за останні три роки спостерігається збільшення частки пернатої дичини від 31,4% до 53,1% та зменшення частки хутрових звірів з 46,7% до 26,6%. Щодо кількості копитних мисливських тварин, їх частка коливається в межах 19,2–21,9% .

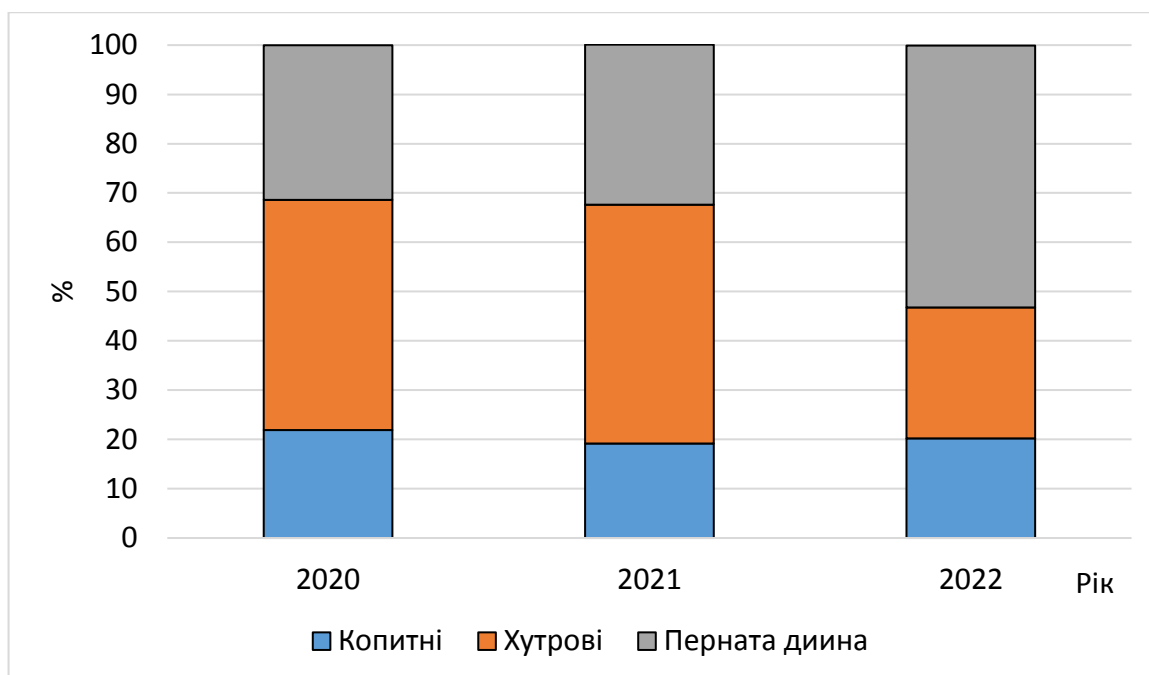

Рис. 3.1. Динаміка чисельності мисливських тварин

У 2020 р. серед пернатої дичини найбільше фіксується качок (33,7%) та сірих куріпок (30,9%). На рябчиків і голубів припадає 17,4 та 18,0%.

Як бачимо з рис. 3.2 та 3.3 за останні три роки зафіксовано збільшення видової кількості пернатої дичини. Зокрема у 2022 р. наявні гуси, лебеді, водяні курочки, кулики, рябчики, перепілки, фазани.

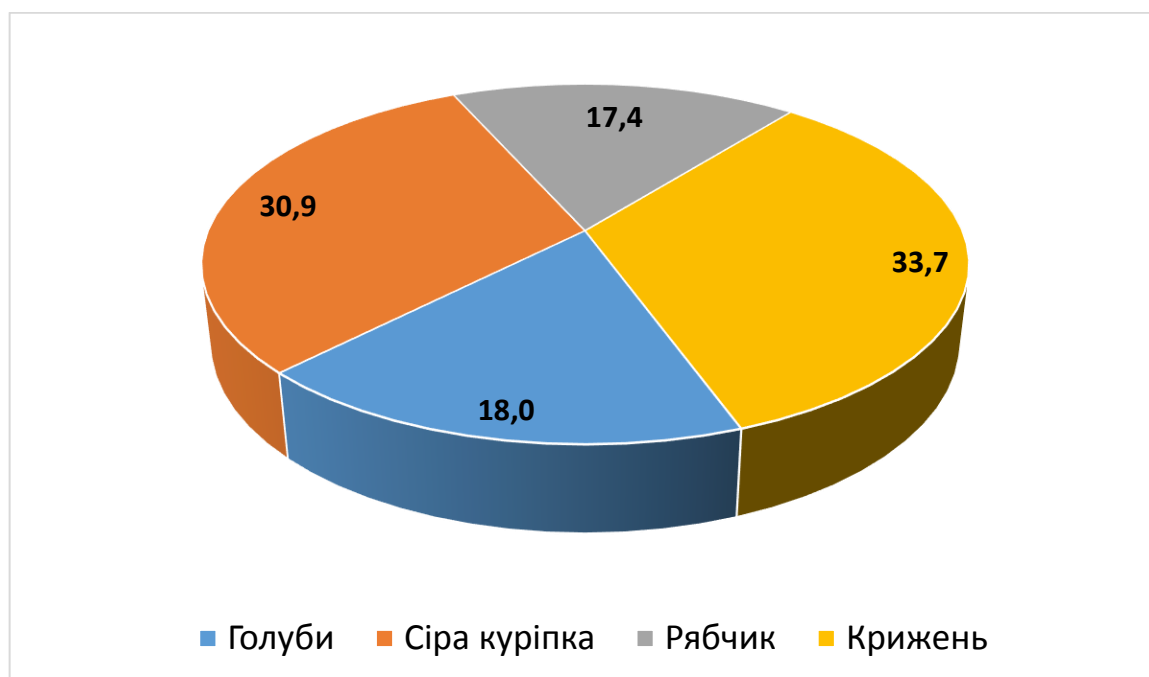

Рис. 3.2. Структура пернатої дичини у 2020 р.

У 2022 р. серед пернатої дичини також зафіксовано найбільше качок (25,2%) та куликів (16,2%). Найменшу частку дичини складають гуси та лебеді – 0,1–0,3%.

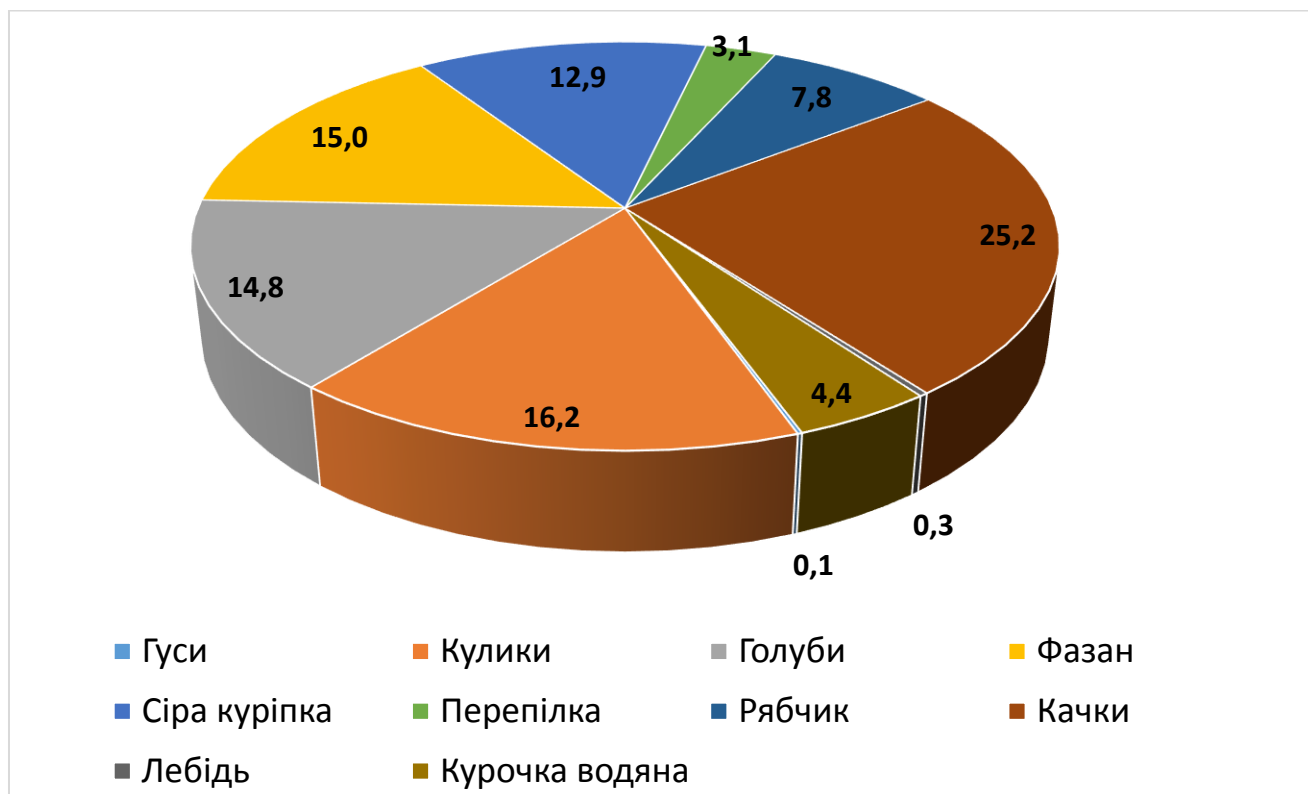

Рис. 3.3. Структура пернатої дичини у 2022 р.

Серед копитних мисливських тварин у 2020 р. значну частку становили козулі (41,9%) і кабани (31,5%) (рис. 3.4).

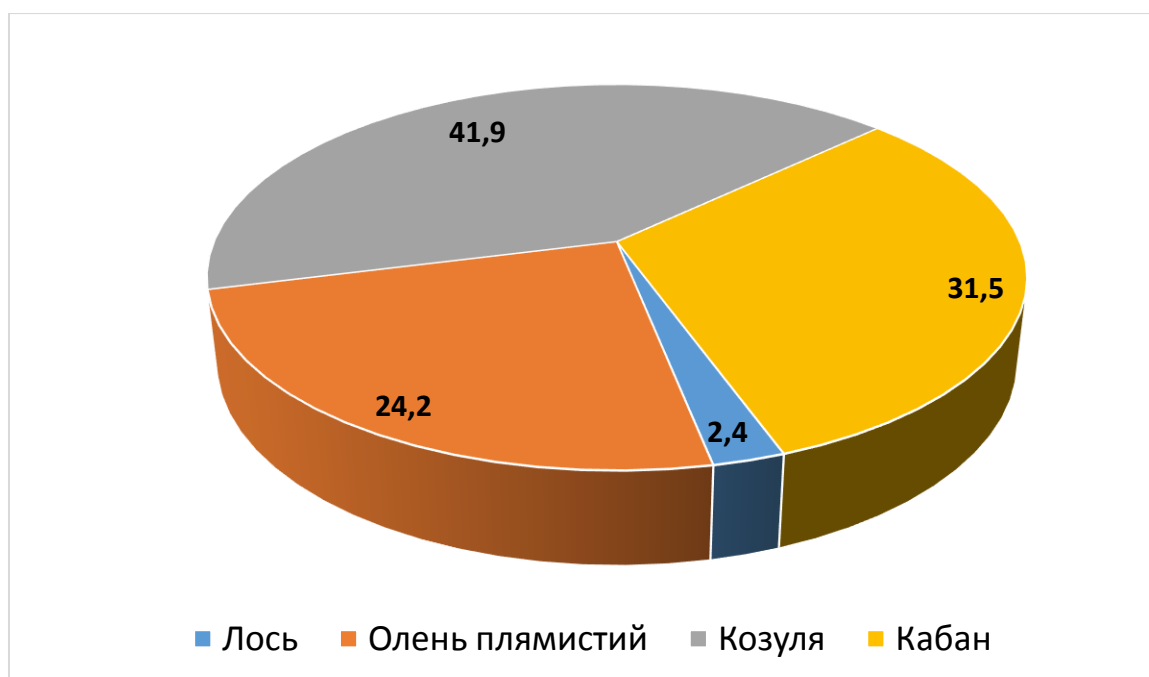

Рис. 3.4. Структура копитних у 2020 р.

У 2022 р. значну частку також становлять козулі (45,3%) і олень плямистий (30,1%) та кабани (19,7%) (рис.3.5).

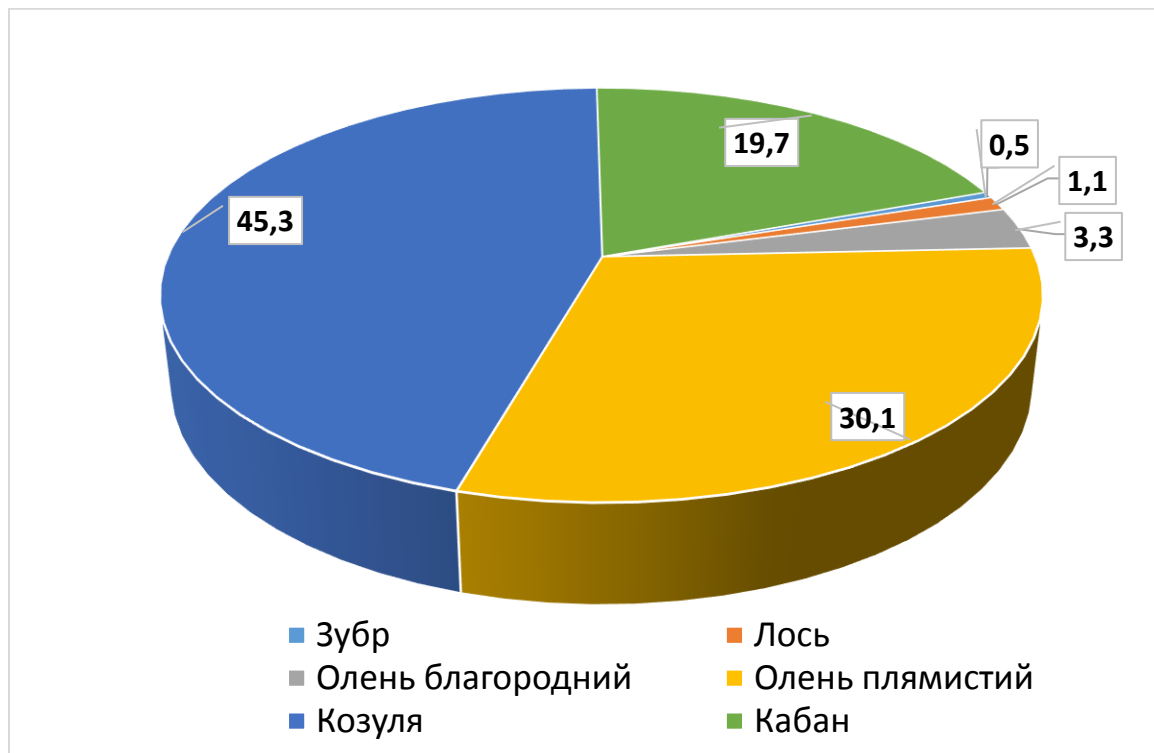

Рис. 3.5. Структура копитних у 2022 р.

Як бачимо з рис. 3.4 та 3.5 за останні три роки спостерігається збільшення видової кількості копитних. Зокрема у 2022 р. зафіксовані зубри та олень благородний.

Серед хутрових звірів у 2020 р. найбільше фіксувалось білок (37,7%) та бобрів (26,0%). Найменше було лисиць – 3% (рис. 3.6). У 2022 р. у структурі хутрових переважає заєць русак (48,0%) та білка (26,1%). Як видно з рис. 3.6 та 3.7, асортимент хутрових звірів за три роки збільшився.

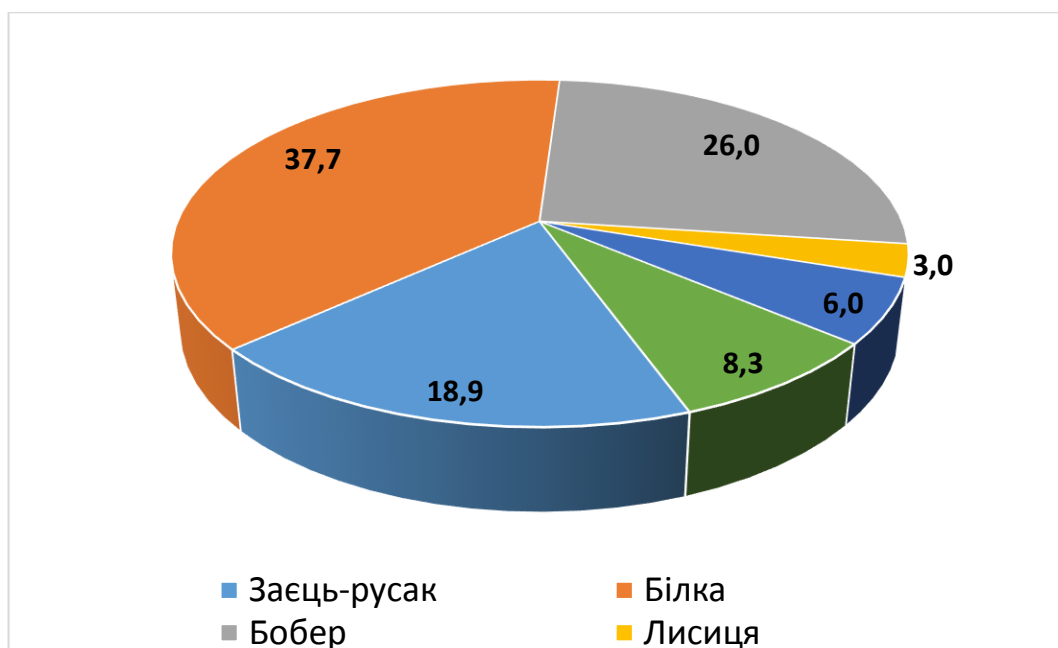

Рис. 3.6. Структура хутрових звірів у 2020 р.

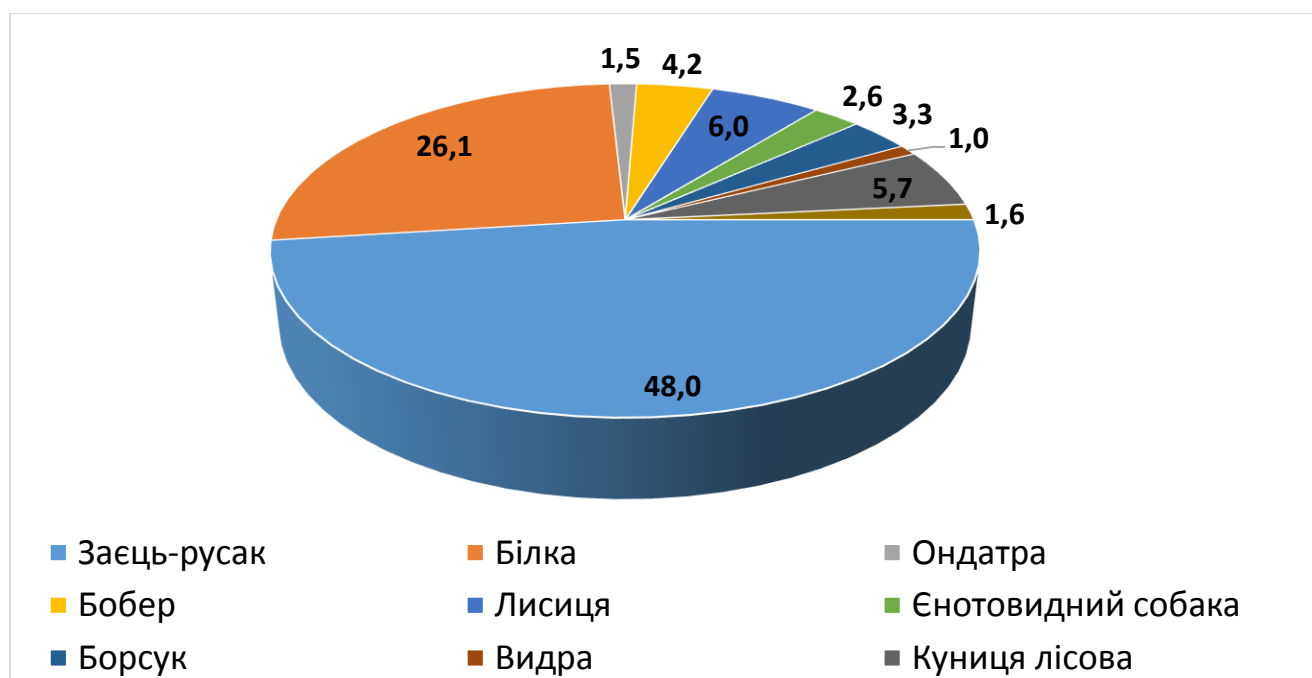

Рис. 3.7. Структура хутрових звірів у 2022 р.

Інформація щодо стану заготівлі кормів філіями підприємства для підгодівлі мисливської фауни станом на 15.08.2023 р. наведена в табл. 3.5. та рис. 3.8–3.10.

Біотехнічні заходи станом на серпень 2023 р.

Види кормів										
Сіно		Віники гілкові	Зернофураж		Коренеплоди		Сіль		Снопки зернові	
кг		шт.	кг		кг		кг		шт.	
потреба	загот.	потреба	загот.	потреба	загот.	потреба	загот.	потреба	потреба	загот.
15250	17000	3000	5000	47500	15000	40700	1500	800	500	700

Рис. 3.8. Підгодівля тварин кукурудзою

Рис. 3.9. Облаштування солонців

Рис. 3.10. Плямисті олені на підгодівлі впродовж дня (фото з фотопасток)

Рис. 3.11. Плямисті олені на підгодівлі вночі (фото з фотопасток)

Рис. 3.12. Дикі кабани на підгодівлі (фото з фотопасток)

Рис. 3.13. Дикі кабани на підгодівлі вночі (фото з фотопасток)

РОЗДІЛ 4. ВИТРАТИ НА ВЕДЕННЯ МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Загальні витрати на ведення мисливського господарства у 2021 р. становили 49720 грн., з них витрати на охорону, відтворення, облік диких тварин, впорядкування мисливських угідь 33300 грн., охорону диких тварин та боротьбу з браконьєрством – 25600 грн., на придбання підкормки для мисливських тварин – 7700 грн. Надходження від ведення мисливського господарства не було (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Витрати на ведення і надходження від ведення мисливського господарства
у 2021 р.

№ з/п	Найменування	Фактичні витрати, грн.
1.	Загальні витрати на ведення мисливського господарства	49720
2.	У тому числі за рахунок держбюджету	0
3.	Із загальних витрат : заробітна плата працівників, зайнятих у мисливському господарстві	-
4.	витрати на охорону, відтворення, облік диких тварин, впорядкування мисливських угідь	33300
5.	в тому числі на облік диких тварин	-
6.	охорону диких тварин та боротьбу з браконьєрством	25600
7.	біотехнічні заходи по збереженню і відтворенню диких тварин	7700
8.	у тому числі на розселення (заселення) диких тварин	-
9.	улаштування біотехнічних спруд	-
10.	придбання підкормки для мисливських тварин	7700
11.	упорядкування мисливських угідь	-
12.	Надходження від ведення мисливського господарства	-

РОЗДІЛ 5. ОХОРОНА ПРАЦІ

Згідно із звітністю з охорони праці та пожежній безпеці за 12 місяців 2022 року Ківерцівському лісовому господарстві було проведено наступні заходи та засоби з охорони праці: приведення основних фондів у відповідність з вимогами нормативно-правових актів з охорони праці щодо: механізації вантажно-розвантажувальних та інших важких робіт з розливу і транспортування отруйних, агресивних, легкозаймистих і горючих речовин (29,768 тис. грн.), захисту працюючих від ураження електричним струмом, дії статичної електрики та розрядів блискавок (8,253 тис. грн.), діючого технологічного та іншого виробничого обладнання (6,88 тис. грн.), систем теплових, водяних або повітряних завіс, а також установок для нагрівання (охолодження) повітря виробничих, адміністративних та інших приміщень, а під час роботи на відкритому повітрі – споруд для обігрівання працівників та укриття від сонячних променів і атмосферних опадів (3,199 тис. грн.), виробничих та санітарно-побутових приміщень, робочих місць, евакуаційних виходів, технологічних розривів, проходів та габаритних розмірів, обладнання спеціальних перехідних галерей, тунелів у місцях масового переходу працівників, зон руху транспортних засобів (4,105 тис. грн.), впровадження в умовах діючого виробництва автоматизованих інформаційних систем охорони праці, систем аналізу та прогнозування аварійних ситуацій, автоматичного та дистанційного керування технологічними процесами та виробничим обладнанням, систем автоматичного контролю та сигналізації про наявність (виникнення) небезпечних або шкідливих виробничих факторів та пристроїв аварійного вимкнення обладнання чи комунікацій у разі виникнення небезпеки для працівників, а також відповідного програмного забезпечення та електронних баз даних з охорони праці у порядку та обсягах, погоджених з територіальними органами Держпраці (300,383 тис. грн.). Також було проведено атестацію робочих місць на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці та аудиту з охорони праці оформлення стендів, оснащення кабінетів, виставок, придбання необхідних нормативно-правових актів, наочних посібників, літератури, плакатів,

відеофільмів, макетів, програмних продуктів з питань охорони праці (6,684 тис. грн.), проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці посадових осіб та інших працівників трудової діяльності, організація лекцій, семінарів та консультацій із зазначених питань (68,413 тис. грн.), забезпечення працівників спеціальним одягом та взуттям, засобами індивідуального захисту відповідно до норм, установлених законодавством щодо охорони праці (368,247 тис. грн.), забезпечення працівників, зайнятих на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, лікувально-профілактичним харчуванням, молоком чи рівноцінними харчовими продуктами, а також газованою солоною водою відповідно до кодексу законів про працю України, закону України «Про охорону праці» та колективного договору або угоди (3,922 тис. грн.), проведення попереднього та періодичних медичних оглядів працівників, зайнятих на важких роботах, роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці або таких, де є потреба у професійному доборі, щорічного обов'язкового медичного огляду осіб віком до 21 року (18,393 тис. грн.).

За 2022 р. було проведено 57 обстежень з охорони праці, якими було виявлено 69 порушень нормативних актів, усунено 61, кількість призупиненого обладнання – 3. Кількість робочих місць, на яких проведена атестація за умовами праці – 11, також було проведено 9 засідань оперативного, адміністративного, громадського контролю. Професії, на які проведено атестацію робочих місць: опалювач лісництва, машиніст (кочегар) контори лісгоспу, тракторист (лісгосподарські роботи), тракторист, електрогазозварник, машиніст крана (кранівник), стропальник, кухар, апаратник стерилізації консервів (виробництво овочевих та фруктових консервів), машиніст (кочегар) котельні консервного цеху. Кількість робітників, які працюють у шкідливих умовах праці – 18.

Виробничого травматизму у 2021–2022 р. даних про дорожно-транспортні пригоди з транспортними засобами господарства, інформації про нещасні випадки виробничого характеру не виявлено. Нещасних випадків в побуті, по дорозі на роботу, із роботи, не пов'язаних з виробництвом за 12 місяців 2022 року не було.

Інформація про Стан умов і безпеки праці та про стан пожежної безпеки наводиться у табл. 5.1–5.5.

Таблиця 5.1

Інформація про стан пожежної безпеки (будівлі і споруди) у Ківерцівському лісовому господарстві станом на 1.01.2023 р.

Автоматичні пожежні сигналізації		Забезпеченість первинними засобами пожежогасіння							
Всього будівель (споруд), які потребують обладнання АПС	Обладнано АПС	Пожежні щити		Вогнегасники		Забезпеченість спецодягом		ДПД	
		Згідно з нормами	фактично	Згідно з нормами	фактично	Згідно з нормами	фактично	Наявність членів ДПД	Необхідно застрахувати членів ДПД
14	4	23	23	84	84	43	43	114	-

Таблиця 5.2

Стан умов і безпеки праці у Ківерцівському лісовому господарстві за 2022 р.

Назва показників	Загальна кількість	Чисельність працюючих по гр. І			
		Всього	Робітники	жінки	Неповнолітні
Наявність машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів, усього	140	91	33	11	
З них:					
Не відповідають нормативним актам про охорону праці					
Вичерпали передбачений паспорт ресурс роботи	6	6	6	0	0

Продовження табл. 5.2

Мають сертифікат	3				
Кількість технологічних процесів, усього	12	91	33	11	
Не відповідають вимогам нормативних актів про охорону праці					
Мають сертифікат	3				
Кількість будівель та споруд, усього	174	157	9	38	
З них:					
Не пройшли капітального ремонту відповідно до нормативних актів					
Технічний стан яких не відповідає будівельним нормам і правилам					
Знаходяться у аварійному стані					
Працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам					
З них:					
Під впливом підвищеного рівня неіонізуючих випромінювань					
Іонізуючих випромінювань					
Біологічних факторів					
Факторів мікроклімату, не відповідаючих нормативам					
Освітлення приміщень, що не відповідають нормативам					
З них природнього					
Двох і більше підвищених рівнів концентрацій шкідливих виробничих факторів					
Кількість працівників служб охорони праці	1				
Кількість працівників, які повинні проходити щорічну перевірку знань з питань охорони праці	63	63	19	3	
З них пройшли перевірку знань у поточному році	0	0	0	0	

Забезпечення засобами індивідуального захисту

Назва показників	Згідно з нормами	фактично
Чисельність працюючих, яким видаються безкоштовно засоби індивідуального захисту, усього	63	63
З них:		
Спецодяг	63	63
Спецвзуття	63	63
Захисні щитки		
Захисні окуляри		
Запобіжні пояси	2	2
Захисні каски	120	120
Респіратори	3900	3900
Протигази		
Діелектричні рукавиці	2	2
Навушники (протиушні вкладиші)		

Таблиця 5.4

Санітарно-побутове забезпечення

Назва	Згідно з нормами		фактично	
Загальна площа санітарно-побутових приміщень (м ²)	472		472	
З них:				
Гардеробні (м ²) кількість місць для роздягання	152	72	152	72
Душові (м ²) кількість місць	32	11	32	11
Умивальники (м ²) кількість кранів	74	14	74	14
Убиральні (м ²) кількість санітарних приладів	80	27	80	27
Приміщення для сушіння спецодягу (м ²)	60	2	60	2
Кімнати особистої гігієни жінок (м ²) приладів	34	5	34	5
Будиночки для працівників, задіяних на лісозаготівлях	3		3	

Стан умов праці у Ківерцівському лісовому господарстві за 2022 р.

Назва показників	Весь персонал	З них жінки
Облікова кількість штатних працівників на 31 грудня звітного року, всього	250	71
З них працівники, які зайняті в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам (за результатами атестації робочих місць за умовами праці)	13	0
З них працюють в умовах перевищення гранично-допустимих рівнів та концентрації шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу		
шкідливих хімічних речовин, 1, 2 та 3-4 класу небезпеки	9	0
пилу переважно фіброгенної дії	4	0
вібрації загальної та локальної	13	0
шуму, інфразвуку та ультразвуку	13	0
Неіонізуючих випромінювань (радіочастотного діапазону, діапазону промислової частоти, оптичного діапазону (лазерного випромінювання))	1	0
Біологічних факторів	0	0
Мікроклімату в приміщенні (температури повітря, швидкості руху повітря, відносної вологості повітря, інфрачервоного випромінювання)	13	0
Температури зовнішнього повітря (під час роботи на відкритому повітрі) або атмосферного тиску (підвищеного або зниженого)	4	0
Важкості праці	13	0
Робочої пози	13	0
Напруженості праці	13	0
Працівники молодше 18 років	0	0

ВИСНОВКИ

1. Площа мисливських угідь, наданих у користування філії «Ківерцівське лісове господарство» ДП «Ліси України» становить 8721 га, в тому числі лісові угіддя становлять 7721 га.

2. Динаміка чисельності пернатої дичини за останні три роки є позитивною, зокрема спостерігається збільшення її частки від 31,4% до 53,1% та зменшення частки хутрових звірів з 46,7% до 26,6%. Щодо кількості копитних мисливських тварин, їх частка коливається в межах 19,2–21,9%. За останні три роки зафіксовано збільшення видової кількості пернатої дичини.

3. За останні три роки спостерігається збільшення видової кількості копитних. Зокрема у 2022 р. зафіксовані зубри та олень благородний.

4. Серед хутрових звірів у 2020 р. найбільше фіксувалось білок (37,7%) та бобрів (26,0%). Найменше було лисиць – 3%. У 2022 р. у структурі хутрових переважає заєць русак (48,0%) та білка (26,1%), асортимент хутрових звірів за три роки також збільшився.

5. Біотехнічні заходи, які проводяться у господарстві, є задовільними і забезпечують потреби наявних мисливських тварин.

6. Загальні витрати на ведення мисливського господарства у 2021 р. становили 49720 грн., з них витрати на охорону, відтворення, облік диких тварин, впорядкування мисливських угідь 33300 грн., охорону диких тварин та боротьбу з браконьєрством – 25600 грн., на придбання підкормки для мисливських тварин – 7700 грн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко В. Д. Біотехнія: навч. Посібник. Ч. 1. Львів: ІЗМН, 1998. 200 с.; Ч. 2. Львів: ІЗМН, 2002. 352 с.
2. Бондаренко В. Д. Про сучасний стан і тенденції розвитку мисливського господарства України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю з дня народження П.С. Пастернака. Івано-Франківськ : Вид-во "Екор", 2005. С. 69–71.
3. Бондаренко В. Д., Делеган І. С. Мисливствознавство. К.: РН МКВОб, 1993. 197 с.
4. Бондаренко В. Д., Делеган І. В., Соловій І. П., Рудишин М. П. 1989. Облік диких тварин. Практичні рекомендації. Львів, 1989. С.1–65.
5. Булахов В. Л., Пахомов О. Є. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia). Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. 356 с.
6. Гонта О., Музика В. Європейський досвід ведення мисливського господарства: перспективи для України. Проблеми і перспективи економіки та управління №3 (19), 2019. С. 113–125.
7. Гузій А. І., Поліщук О. Є. Методичні вказівки до розробки дипломного проекту «Лісове мисливствознавство». Житомир, 2005. 96 с.
8. Делеган І. С., Делеган І. І. Біологія лісових птахів і звірів: навч. посіб / Львів.: Поллі, 2005. 600 с.
9. Делеган І. С., Делеган І. І. Особливості організації ведення мисливського господарства у Словаччині. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24. С. 52–57.
10. Делеган, І. В., М. В. Чернявський, В. С. Феннич. Перспективи розвитку мисливського господарства в Закарпатті. Фоліант, Івано-Франківськ, 2007. С.1–158.

11. Домніч В. І., Смирнова І. О., Домніч А. В. Та ін. Зміна чисельності та антропогенне навантаження на оленячих і псових тварин в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. Львів. 2010. Вип. 20.5. С. 8–19.
12. Закон України «Про мисливське господарство та полювання» від 7 лютого 2017 року N 1832-VIII. – Режим доступу - http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T001478.html
13. Закон України «Про тваринний світ». Відомості Верховної Ради України. 2002. № 14, ст. 97.
14. Лебедєва Н. І., Домніч В. І. Методичні рекомендації до лабораторних робіт зі спецкурсу Біологія мисливських тварин. Запоріжжя: ЗНУ, 2006. 62 с.
15. Лебедєва Н. І., Петриненко В. В. Методи обліку мисливських тварин. Конспект лекцій. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. 62 с.
16. Лебедєва Н. І., Петриченко В. В. Біотехнія. Навчально-методичний посібник до лабораторних робіт. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. 90 с.
17. Мерензак С. Р., Делеган І. І. Особливості ведення мисливського господарства на державному підприємстві «Дрогобицьке лісове господарство». Науковий вісник НЛТУ України. 2016. Вип. 26.8. С. 133–139.
18. Настанова з упорядкування мисливських угідь. Київ: Урожай, 2002. 113 с.
19. Новиков Р. Ключ до успіху. Лісовий і мисливський журнал : зб. наук. праць. 2015. № 5. С. 32–33.
20. Новицький Р.О. Мисливствознавство. Методичні вказівки для студентів біологічних спеціальностей університету. К.: ДНУ ім. Олесья Гончара, 2009. 30 с.
21. Новицький Р. О., Домніч В. І. Основи мисливствознавства: Навч. посібник. Д.: Артлогос, 2011. 72 с.
22. Пахомов О. Є., Кульбачко Ю. Л. Визначення складу тварин за їх слідами у виробничій та науковій практиці: Навч. посібник. Д.: РВВ ДНУ, 2004. 52 с.

- 23.Петриченко В. В., Лебедева Н. І., Карташова Я. М. Типологія мисливських угідь. Навчальний посібник. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. 110 с.
- 24.Потіш Л. А., Роман В. І. Методичні вказівки для виконання практичних робіт із дисципліни «Основи мисливствознавства». Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 32 с.
- 25.Проект організації та розвитку лісового господарства ДП «Ківерцівське лісове господарство». Ірпінь, 2013. С. 5–10.
- 26.Різун Е. Облік мисливських звірів у мисливських угіддях (огляд методик). *Novitates Theriologicae. Pars 10* (2017). С. 121–132.
- 27.Різун Е., Бондаренко В. Динамічні тенденції стану популяцій мисливської теріофауни України та пропозиції щодо вдосконалення облікових робіт. *Праці Теріологічної Школи*. 2016, 40 с.
- 28.Фесюк. В.О., Пугач. С.О., Слащук. А.М. Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області: кол.моногр. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2016. 316 с.
- 29.Хоєцький П. Б. Вплив кліматичних чинників на чисельність мисливських звірів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.15. С 239-244.
- 30.Хоєцький П. Б., Похалюк О. М. Мисливське господарство країн Європи. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.8. С. 42–52.
- 31.Хоєцький П. Б., Проців О. Р. Значення мисливського господарства в економіці Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. *Наукові праці Лісівничої академії наук України : збірник наукових праць*. Львів : РВВ НЛТУ України. 2009. Вип. 7. С. 90–94.
- 32.Чернявський, М. В. *Порадник карпатського лісівника*. Фоліант, Івано-Франківськ, 2008. С. 196.
- 33.Шейгас І. М., Гудзь І. М. Особливості та перспективи розвитку мисливського господарства України у період реформування галузі. *Науковий вісник НЛТУ України : зб. на-ук.-техн. праць*. Львів : РВВ НЛТУ України. 2006. Вип. 16.3. С. 47–52.

34. Юркевич, Ю. 1996. Дикі звірі і птахи Карпат. Облік та обєригання. Надвїрна, С. 1–92.
35. Hancen-Catta Pail-Henry a kolektiv. Myslivecka encyklopedie. Praha: Fortuna libri. 2008. 407 s.
36. Bučko J., Cibula R., Štefančíková E., Zimová Ľ., Lehocká K., Kysel'ová M., Frič L. Poľovnícka štatistická ročenka Slovenskej republiky. Národné lesnícke centrum. Zvolen, 2012. 168 s.
37. Turňa P. Les sa ozýva hlasami jeleňov. Naše poľovnictvo. 2013. Vol. 9. S. 14–15.